

Ostrogonski nadbiskup Ivan Vitez od Sredne

*dr. sc. Ladislav (László) Heka**

Sažetak

Slavonski plemić Ivan Vitez od Sredne (oko 1408. – 1472.) bio je crkveni velikodostojnik diplomat, začetnik humanizma i renesanse na području Ugarskoga Kraljevstva.

Njegove međunarodne veze kao i služba, najprije kraljevima Sigismundu i Albertu, a zatim Vladislavu I. i Ladislavu V., a osobito gubernatoru Janku Hunjadiju, omogućili su mu veliko napredovanje u crkvenoj i upravno-političkoj karijeri. U vrijeme kralja Matijaša nakratko je postao najmoćnijim političarom u državi. Kada je Matija vlast počeo koncentrirati u svojim rukama, tada je opala Ivanova moć. Pokušaj zavjere protiv kralja i pobuna koncem 1471. godine doveli su do njegova pada, a uskoro potom je i umro.

Za života je bio varadinski biskup (1445. – 1465.), ostrogonski nadbiskup i ugarski primas (1465. – 1472.), protonotar kraljevske kancelarije i tajni kraljevski tajnik i savjetnik. Autor je jedine sačuvane cjelovite zbirke pisama u Ugarskom Kraljevstvu iz 15. stoljeća. Svojim ga smatraju i Mađari i Hrvati, ali je njegovo djelo relevantno i u širem europskom kontekstu.

O njemu su proteklih stotinjak godina napisani brojni znanstveni radovi uglavnom iz pera mađarskih autora, a u zadnje vrijeme je postao predmetom ozbiljnijeg zanimanja i hrvatske historiografije. Ovaj rad daje prikaz njegova životnoga puta i djelovanja.

Ključne riječi: Ivan (Vitez) od Sredne, obitelj Srednjanski, Križevačka županija, Varadinska biskupija, gubernator Hunyadi, kralj Matija Korvin

Identitet i podrijetlo

Ivan (Vitez) od Sredne (*Szrednai Vitéz János*) je u središte znanstvenoga istraživanja dospio u drugoj polovici 19. stoljeća, napose kada je monografiju o njegovu životu i radu napisao i 1879. godine objavio poznati crkveni povjesničar Vilmos Fraknoi (Fraknoi 1879, 10-11). Ovaj uradak je dulje od jednoga stoljeća bio temelj na kojemu su nastali brojni radovi mađarskih autora, dok je na prijelazu iz 20. u 21.

* docent, Pravni fakultet, Institut za komparativno pravo, Segedin

stoljeće došlo do novih znanstvenih spoznaja i prosudbe njegove povijesne uloge u ugarsko-hrvatskoj državopravnoj povijesti. One dovode u pitanje tvrdnju da je velikovaradinski biskup, ostrogonjski nadbiskup, diplomat, humanist i mecena bio potomak obitelji Vitez, pa se u zadnje vrijeme u radovima izbjegava uporaba ovoga prezimena. Umjesto toga ga se počelo nazivati Ivanom od Sredne (*Szrednai* ili *Zrednai János*), a u hrvatskoj verziji Ivan „Srednjanski“. Vilmos Fraknói je, naime, u nekoliko kraljevskih dokumenata uz njegovo prezime „Zrednai“ uočio pridjevak „Vitez“. Kako u izvorima nije uspio pronaći obitelj „Zrednai“, to ga je povezo s porodicom Vitez, što su preuzeli svi kasniji istraživači, pa je po tom prezimenu postao poznat (Fraknói 1888, 569-575; Bónis 1971, 149; Bélfenyéri 2013). Sam Ivan od Sredne nije se nigdje nazivao „Vitezom“, nego kao „Zrednai“, pa mu je taj pridjevak dodao Antonio Bonfini, talijanski humanist koji je na poziv kralja Matije Korvina od 1488. djelovao u Ugarskoj kao kraljev povjesničar (Pálosfalvi 2013, 15). Dvojbena je i godina njegova rođenja, za koju se najčešće uzima odrednica „oko 1408.“. No mjesto rođenja je neprijeporno naselje Sredna na području tadašnje Križevačke županije. Njegovo ime se prvi put spominje u ispravi iz 1440. u kojoj sam sebe naziva Ivanom od Sredne (*Joannes de Zredna*), a to ime susrećemo i u više kraljevih povelja koje su kasnije prikupljene i objavljene. Umjesto prvotno zabilježenoga pridjevka Zrednai (od Sredne) kasnije se uobičajio pridjevak Zrednamelléki (u prijevodu: iz okolice Sredne). Tomislav Matić navodi darovnicu kralja Sigismunda Luksemburgovca od 24. studenoga 1437. godine, izdanu u Znojmu, kojom kralj svome kancelarijskome bilježniku Ivanu, sinu pokojnog Dionizija *de Zrednamelléky*, i njegovim rođacima potvrđuje imanje „Zrednamelléky“ u Križevačkoj županiji, koje su već posjedovali (Matić 2017, 11). U pismu papi Eugenu IV. od 14. kolovoza 1438. Ivan od Sredne se naziva *Iohannes Dionisii alias Gele de Zrednamelleki, clericus Zagrabienensis diocesis* (Matić 2017, 12). Obitelj je pridjevak dobila po nekadašnjem naselju Sredna za koje Silvija Pisk smatra da se razvilo uz potok Sredna i nalazilo se južno od garičkog samostana, najvjerojatnije na području Gračenice (Pisk 2011, 92-93). Postoje i mišljenja da se Sredna nalazila u okolici Ilove, Garešnice i Čazme, no Silvija Pisk napominje da su Garešnicu često brkali s Gračenicom (Pisk 2007, 118).

Srednjanski su bili pripadnici stare plemićke loze čije rodoslovlje datira na početak vladanja Anžuvina. Osobito vrijednu građu o ovoj porodici daju isprave iz garičkoga pavlinskoga samostana Blažene Djevice Marije (na Moslavačkoj gori), koji je imao istaknutu ulogu u kasnosrednjovjekovnoj Križevačkoj županiji.¹ Riječ je o najstarijem pavlinskom samostanu na tlu današnje Hrvatske, koji se prvi put u ispravama spominje 1273. godine (Pisk 2011, 149-186). Djelovao je do osmanlijske najezde u 16. stoljeću, a danas ima najveći srednjovjekovni

¹ Pavlinski red (*Ordo sancti Pauli primi Eremitae*) nastao je u 13. stoljeću na području Ugarske, a ukinut je 7. veljače 1786. patentom Josipa II. Približno istodobno s pojavom prvih pustinjaka/pavlina u Ugarskoj, javljaju se u povijesnim vrelima i pustinjaci na Moslavačkoj gori. Njihov samostan na Gariću je uz samostan u Remetama najznačajniji pavlinski samostan u srednjovjekovnoj Slavoniji. Djelovao je do četrdesetih godina 16. stoljeća, kada su ga zbog osmanlijske ugroze redovnici napustili i zaklon našli u lepoglavskom samostanu.

sačuvani arhiv među pavlinskim samostanima u Hrvatskoj, zahvaljujući tomu što su ga pavlini prije osmanlijskih naleta pohranili u lepoglavskom samostanu. Garički pavlini su imali posjede na prostoru komitata Garić i Gračenica koji su polovicom 14. stoljeća postali dijelom velike Križevačke županije.

Slika 1. Ivan od Sredne. Izvor: povijest.net

Ivanov životni put

Ivan od Sredne se rano opredijelio za svećenički poziv i to u vrijeme kada je Crkva u Ugarskoj visoke i dobro situirane položaje dodjeljivala obrazovanim i zaslužnim osobama, a ne pak na temelju plemićkoga ranga. Karijeru je počeo u Zagrebačkoj biskupiji, pa zato i na njegovoj nadgrobnoj ploči stoji natpis *Dioecesis Zagrabiensis* (Belfenyéri 2013).

Poznato je da se pod imenom *Joannes de Zredna* 1434. upisao na bečki fakultet koji, međutim, nije završio. Svećenici Zagrebačke biskupije su na studij uglavnom odlazili u Padovu, ali o možebitnom Ivanovu studiju nema nikakvih dokaza. No, unatoč tomu trajno se obrazovao, a na njegovu učenost, umjetnički ukus i osobna poznanstva danas je primjetan značajan talijanski utjecaj.

Bio je pripadnik slavonskoga nižega plemstva iz kojega se uzdigao zahvaljujući vesprimskome biskupu Matiji Gotalovcu (*Gatalóci Mátyás*). Gotalovec je bio istoga podrijetla kao i Ivan, ali je uz pomoć zagrebačkoga biskupa Eberharda stigao u okruženje kralja Sigismunda te je napravio lijepu crkvenu karijeru. Zahvaljujući tomu mogao je pomagati mladićima iz svoga zavičaja. Ne zna se je li izabrao Ivana za štićenika na temelju njegova osobita znanja ili pak zato što je po tvrdnji Mađarskog katoličkog leksikona, bio Ivanov ujak.² Biskup Gotalovec je 1433. doveo Ivana na kraljevski dvor gdje je karijeru započeo kao bilježnik (*notarius*) kraljevske kancelarije. Ondje je usvojio diplomatska umijeća i vrlo brzo je napredovao. Vjerojatnim se čini da je Ivan od Sredne kao bilježnik i tajnik kraljevske kancelarije trajno pratio kra-

² Gatalóci Mátyás, Gatal nb., Gatalocz, Gatalozy, Gathali. U: *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/G/Gatalóci.html> (pristupljeno 5. svibnja 2018.).

lja na njegovim putovanjima u inozemstvo (Fraknoi 1879, 12). Tako je 31. svibnja 1433. u Rimu sudjelovao na Sigismundovoj krunidbi za njemačko-rimskoga cara, kao i na carskome vijeću u Regensburgu (Engel-Kristó-Kubinyi 1998, 166; Kubinyi 2003, 7-3). Otpratio je kralja i na sabor u Basel, pa se na tim putovanjima upoznao s brojnim europskim humanistima. Od tada se razvilo njegovo trajno prijateljstvo s Jankom Hunyadijem s kojim su ga po majčinoj grani povezivale i rodbinske veze (Bunyitay 1883, 270).

Istraživači su prepoznali Ivanov rukopis u brojnim Sigismundovim spisima. Uspjelo mu je obogatiti suhoparne tekstove kraljevskih darovnica tako što je unio podatke o tomu kako ga je darovani otpratio na nekoji put, sudjelovao u kraljevu pohodu ili kakvoj svečanosti. Iz njih se može iščitati da je istima nazočio i sam bilježnik (Fraknoi 1879, 13-14). Osim toga, prvi je u Ugarskoj preuzeo talijanski način formulacije spisa, ophođenja i korespondencije. Kralj Sigismund je cijenio njegov rad, pa mu je 30. studenoga 1437. darovnicom potvrdio posjede u Križevačkoj županiji (Bónis 1971, 149). U navedenoj ispravi se navodi da je on „stekao naročite zasluge u Kancelariji dijelom zbog službe koju je vršio u Ugarskoj, a dijelom i izvan njezinih granica“ (Teke 1980, 152).

Poslije Sigismundove smrti, za vrijeme kratkotrajne vladavine Alberta Habsburgovca, Ivan od Sredne je 1438. postao zagrebački kanonik, a u jesen naredne godine i protonotar (*regni Hungariae protonotarius*). Kao tajnik je nastavio služiti kraljevima Albertu i Vladislavu te gubernatoru Janku Hunyadiju. Nalazio se u kraljevoj pratnji kada je u ljeto 1439. krenuo u pohod protiv Osmanlija, ali se početkom jeseni bolestan vratio u svoje sjedište (Fraknoi 1879, 15). Kralj Albert je umro 27. listopada 1439. i odmah je počela borba za prijestolje. Ivan od Sredne se priključio grupi okupljenoj oko Janka Hunyadija koja je na prijestolje pozvala poljskoga kralja Vladislava Jagelovića. Protustranka predvođena moćnim grofovima Celjskim bila je za Ladislava V. Posmrtnog (sina Alberta Habsburgovca), pa se između dva tabora vodila dugogodišnja borba. Ivan je u povelji izdanoj 9. ožujka formulirao izborne uvjete, kralj Vladislav se obvezao da će prilikom krunidbe potvrditi prava redovima i staležima te će uz pomoć poljske vojske obraniti Ugarsku od Osmanlija itd. (Isto, 16-17). Nedugo potom (1441.) ga je kralj Vladislav postavio za zagrebačkoga kanonika kustosa (*Custos Zagrabienensis*), te za varadinskoga prepošta, u kojoj funkciji se u ispravama prvi put spominje 28. studenoga 1442. (Bunyitay 1883, 271-272). Na kraljevskome dvoru je imao značajnu ulogu u tekstualizaciji najvažnijih državnih spisa i diplomatskih pisama. Iz njegovih kasnijih iskaza je razvidno da je napisao pisma u kojima je Janko Hunyadi izvijestio Papu i kršćanske vladare o svojim vojnim pohodima te je molio pomoć za obranu od Osmanlija (Fraknoi 1879, 18). Zbog unutarnjih sukoba država je oslabila pa se nužnim pokazala potreba za učvršćivanjem središnje vlasti i ograničavanjem samovolje feudalaca. Hunyadi, kao najmoćniji velikaš, želio je čvrstu središnju vlast i u tome ga je podupiralo srednje plemstvo čiju ideologiju su izražavali Ivan od Sredne i njegov krug, koji su ujedno upravljali i radom kancelarije kao operativnoga tijela vlasti (Bónis 1971, 155). Na čelu kancelarije je ostao do 1444. Kada je u proljeće te godine borba za vlast obnovljena, Ivan od Sredne je

pokušao ostati neutralan, pa je odlučio otputovati u Italiju „pro studio“, dakle, radi školovanja i usavršavanja (Gerezdi 1964). No, dospio je samo do Zagreba jer ga, prema zabilješcima njegova prijatelja i pouzdanika Pavla Ivanića, hrvatski ban Nikola Talovac nije pustio dalje, a ujedno su razbojničke grupe u okolini činile nesigurnim nastavak putovanja. Odustao je od puta i vratio se u Veliki Varadin. O gorkom iskustvu s putovanja zapisao je: „U ovo nesretno doba nisam mogao nastaviti put koji je moja duša željela“ (Klanczay 1964, 219).

Početakom 1445. su redovi i staleži održali Sabor u Stolnom Biogradu (*Székesfehérvár*) radi interregnuma nastaloga nakon pogibije kralja Vladislava u boju kod Varne. Kraljica Elizabeta je postala regentica, a za 4. travnja iste godine je sazvan novi sabor u Pešti. Na njemu je Ivan od Sredne prizivao pomirbu između suprotstavljenih velikaša i njihovih tabora. Budući da je postojao prijemor oko toga je li kralj Vladislav umro, Ivan je očekivao od stranke koja je kralja smatrala mrtvim da se stripi i ne požuruje s popunjavanjem prijestolja, dok je protustranku zamolio da prestane s nemirima i neka prihvati Ladislava V. kao pretendenta na prijestolje. Dakako, to se moglo dogoditi samo onda ako Ladislav ne ostane pod skrbništvom njemačkoga kralja Friedricha III. Habsburgovca. Stoga je Ivan pozvao velikaše da za vrijeme kraljeve maloljetnosti vlast u zemlji ne preuzme niti jedan od njih, nego da Ugarskom upravljaju kolektivno. Njegovo stajalište je prihvaćeno, pa je dogovoreno da se zakonitim kraljem prizna dječaka Ladislava V. ako izaslanstvo, poslano u Krakow, ne pošalje nikakve vijesti o Vladislavu, odnosno ako se on u roku od četiri tjedna ne vrati u zemlju. No, prije toga njemački kralj mora dječaka pustiti na slobodu i vratiti Svetu krunu. Ne udovolji li tomu, Ugarska će izabrati novoga kralja. Sabor je radi uspostavljanja mira odlučio privremeno upravljanje državom povjeriti sedmoricima kapetana, dajući im izvanredne ovlasti. Šestorica od njih bili su pristaše Vladislava (Hunyadi, Iločki, Rozgonyi, Bebek, Gúti Ország, Szentmiklósi), dok je sedmi bio vojskovođa Ivan Giskra iz Ladislavove stranke. Zakonski članak kojim su propisana njihova prava i dužnosti napisao je Ivan od Sredne (Fraknoi 1879, 28).

Gubernator (regent) Janko Hunyadi i Ivan od Sredne

Janko Hunyadi je slijedivši obiteljsku tradiciju, karijeru počeo kao vitez. Naime, njegov otac Vojk bio je u Sigismundovoj vojnoj službi te je za zasluge od vladara u trajni posjed dobio tvrđavu Hunjad (*Hunyadvár*) u Erdelju. Janko je služio više feudalnih gospodara. Jedan od njih je bio mačvanski ban Stjepan Iločki, poslije čije smrti je stupio u kraljevu službu. U Sigismundovoj pratnji je stigao u Italiju gdje je proboravio dvije godine kao plaćenik milanskoga kneza. Povratkom u domovinu 1439. godine je postao zapovjednik protuosmanlijske obrane, a nedugo potom i ban. Kralj Vladislav ga je imenovao erdeljskim vojvodom i kapetanom Temišvara, Beograda i južnih krajeva. Već 1441. je provalio u Srbiju i porazio smederevskoga bega, a zatim je nastavio s vojnim uspjesima postajući nacionalnim junakom. Nakon mira u Drinapolju osmanlijsko izaslanstvo je 1. kolovoza stiglo s mirovnom ponu-

dom u Segedin, gdje je postignut tzv. Segedinski mir, zaključen na deset godina. Hunyadi je u braku s Erzsébet Szilágyi imao dva sina, Ladislava i Matiju.

Kao gubernator (regent) upravljao je područjem Erdelja i Potisja. Budući da je bio vojskovođa i nije bio obrazovan, oslonio se na svoga prijatelja i pouzdanika Ivana od Sredne čije su mu političko znanje i diplomatske vještine bili od velike koristi. Da bi još više sudjelovao u vođenju državnih poslova, Janko Hunyadi je Ivanu od Sredne osigurao i biskupsko imenovanje. Tada su u Ugarskoj postojale dvije nadbiskupije (Ostrogonska i Kalačka) i dvanaest biskupija. Velikovaradinska biskupija je među njima bila četvrta po veličini i moći (iza dviju nadbiskupija i Egerske biskupije), a kako je biskup Ivan Dominis (*Giovanni de Dominis*) poginuo kod Varne, to je Hunyadi predložio svoga prijatelja za biskupa. Rekao je da mirno može nastaviti ratovati samo ako na čelu biskupije bude čovjek u kojega ima neograničeno povjerenje, a to je Ivan od Sredne. Njegovu su želju poduprli i redovi i staleži. S obzirom na to da u zemlji nije bilo kralja, pravo imenovanja je ponovno pripalo papi Eugenu IV. koji je bulom od 5. lipnja 1445. potvrdio Ivana od Sredne za varadinskoga biskupa. Biskupi su tada imali veliku ulogu kao članovi kraljevskoga vijeća i Sabora, bez njih se nije mogla donijeti niti jedna važna odluka, a budući da su biskupije imale velike posjede i vojne odrede, tako je tako ovim imenovanjem Ivan od Sredne postao važnim čimbenikom u zemlji. Hunyadi je u više svojih pisama izrazio zahvalnost svima koji su pomogli u Ivanovu biskupskome imenovanju. Iz njih se može iščitati da je stanje u biskupiji prije toga bilo dosta nesređeno, napose glede financijskih pitanja (Szántó 1983, 528).

Osim vođenja biskupije Ivanu od Sredne su povjerene i brojne diplomatske dužnosti, išao je u izaslanstva u brojne europske gradove te je vodio diplomatsku aktivnost Hunyadijeve lige. Ivan je i autor pisama koja je Janko Hunyadi nekoliko dana poslije završetka Sabora poslao Svetome Ocu i vladarima europskih sila, moleći u njima pomoć za protuosmanlijske ratove. Otpratio je Hunyadija u vojni pohod na Srbiju tijekom kojega je ostvarena velika pobjeda kod Smedereva, sudjelovao je 1448. u drugom Kosovskom boju i u dogovoru održanome u Nikapolju na kojemu je vojni zapovjednik Hunyadi razgovarao s admiralima Svete Stolice i Burgundije o planu križarskoga rata protiv Osmanlija. Kao gubernatorov vjerni suradnik, u Beču je pregovarao o savezu s austrijskim redovima o puštanju Ladislava V., a kasnije je s carem i kraljem Friedrichom III. pregovarao i oko vraćanja Svete krune u Ugarsku. Friedrich je kao skrbnik maloljetnoga Ladislava V. svoju vlast nastojao proširiti i na Ugarsku, pa zato nije želio iz svojih ruku pustiti dječaka. Ovi pregovori su teško operetili državu, a i Hunyadija koji se nije mogao usmjeriti na borbu protiv Osmanlija. Pregovori su u Beču počeli 1447. i u početku nisu polučili uspjeh, jer njemački kralj nije udovoljio željama Ugarske. Zbog toga ga je papa Nikola V. ozbiljno prekorio, pa je Friedrich III. poslije toga sam poslao izaslanstvo u Ugarsku. U Požunu je tom prigodom pregovore osobno vodio gubernator u nazočnosti Ivana od Sredne. Sporazum je postignut 22. listopada 1450. i u njemu je dogovoreno da Ladislav do punoljetnosti ostaje pod Friedrichovim skrbništvom, a poslije toga je njemački kralj dužan pustiti ugarskoga kralja te predati Svetu krunu i ugarski teritorij koji je zau-

zeo. Friedrich III. je pak priznao Hunyadija za gubernatora Ugarske (Fraknoi 1879, 38-44, 53-54). Janko Hunyadi je pak Ivanu od Sredne prepustio vođenje svih njegovih prepiski i sastavljanje diplomatskih pisama i povelja. Biskup mu je bio savjetnik, čak ga je uspio potaknuti i na to da se u zreloj dobi posveti učenju te ga je s velikim uspjehom poučavao.

Borba protiv Osmanlija

Poslije smrti Sigismunda Luxemburškoga (1437.) počelo je novo razdoblje ugarsko-hrvatske državne zajednice. Vladavina Alberta i Vladislava Jagelovića bila je prožeta unutarnjim sukobima, ali i borbama s Osmanlijama. U ovim potonjima osobito se isticao Janko Hunyadi, koji je prvi veliki uspjeh protiv Osmanlija ostvario u Erdelju 1441. – 1442. Time je kršćanski svijet doživio veliki zanos zbog prve velike pobjede europske vojske protiv znatno snažnije osmanlijske vojske. Pobjeda je poslužila i kao poticaj za ideju europske uzajamnosti i međusobne pomoći. Unatoč načelne suglasnosti mnogih vladara, stvarna pomoć je izostala. Zbog toga je Hunyadi sam organizirao vojsku od 35 000 ljudi te je u ljeto 1443. krenuo prema Balkanu. Cilj vojnoga pohoda bio je Drinapolj, središte osmanlijskih snaga u Europi. Zauzevši Niš, nastavio je put porazivši vojsku rumelijskoga beglerbega od 20-30 tisuća vojnika. Stigao je do Sofije kamo je i sultan poslao goleme snage te je ujedno ponudio mir kralju Vladislavu. U ljeto 1444. zaključen je mir u Drinapolju, ali je ugarska vojska tri mjeseca kasnije krenula prema Crnom moru. Tu se sukobila s brojčano znatno nadmoćnijom sultanovom vojskom. U poznatoj bitci kod Varne u studenome 1444. poginuo je kralj Vladislav, pa je upravljanje državom privremeno povjereno sedmoricu kapetana. No, kriza vezana uz prijestolje time nije prestala, pa je Sabor 1446. izabrao Janka Hunyadija za gubernatora (regenta) dok kralj ne postane punoljetan. Regent je u travnju 1448. predvodio vojni pohod na Slavoniju protiv Celjskih, a u rujnu je provalio u Srbiju na putu prema Albaniji s ciljem da se njegova vojska ujedini s postrojbama Gjergja Kastriota. Na Kosovu polju se u boju vođenim od 19. do 21. listopada 1448. sudario s vojskom sultana Murata II. U trodnevnoj borbi u kojoj je sudjelovao i Ivan od Sredne s biskupijskom bojnom, kršćanska je vojska pretrpjela težak poraz (Bunyitay 188, 274). Ivan se spasio s bojnoga polja, dok je regent pao u zatočeništvo Đorđa Brankovića iz kojega se oslobodio nakon mira zaključenoga u Segedinu. Tada se osvjedočio da su Osmanlije prejaki, pa protiv njih više nije uputno voditi napadačke ratove, nego je potrebno usmjeriti se na obranu vlastitih granica. Ivan od Sredne je napisao Hunyadijevo izvješće o Kosovskom boju koje je proslijeđeno rimskom i napuljskom poklissaru. I na idućem vojnom pohodu je Ivan od Sredne bio od velike pomoći Hunyadiju te ga je otrpao i u Temišvar (Fraknoi 1879, 49-50). Kao regentov zastupnik u Smederevu je 7. kolovoza 1451. potpisao protuosmanlijski savez s Đurađem Brankovićem, čime je srpski velmoža prihvatio podložnost ugarskoj kruni (Bunyitay 1883, 274-275; Fraknoi 1879, 54). Ivan od Sredne je zaslužan za oslobodenje Ladislava V. koji ga je, stigavši u Ugarsku, još više nastojao vezati uz sebe.

Janko Hunyadi je 5. ožujka 1452. zaključio savez s Celjskima te s austrijskim, češkim i moravskim redovima protiv Friedricha III., koji je 19. ožujka u Rimu okrunjen za cara, a zatim je 4. rujna 1452. predao Ladislava V. Ulriku Celjskom. Ladislavovim dolaskom na prijestolje uspostavljeno je legalno stanje u zemlji, a kraljevi su pristaše izborili da se krunidba iz 1440. proglasi zakonitom. Kralj je amnestirao sve protivnike koji su svojedobno na Vladislavovoj strani oružjem ustali protiv njega. Unatoč tomu stvarni se odnosi u Ugarskoj nisu promijenili te je Hunyadi i dalje ostao najjači velmoža, glavni zemaljski kapetan. Zadržao je sve svoje tvrđave i posjede, usto mu je povjerena skrb o vođenju svih kraljevih prihoda. Kada je sultan Mehmed II. Osvajač (1451. – 1481.) preuzeo vlast, počelo je razdoblje novih osmanlijskih osvajanja. Zauzeo je Carigrad (29. svibnja 1453.) i cijelu Srbiju osim Smedereva, a zatim je odlučio napasti Beograd. Zbog toga je u Ugarskoj zavladala prava panika. Sabor u Budimu je 1454. pokrenuo veliku aktivnost radi organiziranja obrane, a i papa Kaliksto III. (1455. – 1458.) je uložio velike napore na tome polju. No, njegov poziv europskim vladarima nije polučio uspjeh.

Hunyadi je 1. siječnja 1453. odstupio s časti regenta i opet nastavio ratovati. Kada je sultanova vojska 1456. s osamdeset tisuća vojnika krenula prema Beogradu (tada *Nándorfehérvár*, Ferdinandov bijeli grad), južnim vratima ugarsko-hrvatske državne zajednice, Hunyadi je požurio u obranu grada. Ivan od Sredne je u Bečkom Novom Mjestu, svojim zanosnim nastupom privolio *Aeneasa Sylviusa* (kasnijega papu Pia II.) i franjevačkoga redovnika (kasnije svetog) Ivana Kapistrana da pomognu obraniti grad. Vrlo angažirano je organizirao protuosmanlijski kršćanski savez, a bio je i dionikom obrane Beograda 1456. godine zajedno sa svojim banderijem (Bunyitay 1883, 276). I u tom boju je izostala pomoć europskih zemalja, tek je papa Kalisto III. okružnicom odredio da se svakoga dana u podne oglase crkvena zvona kako bi podsjetila vjernike da se mole za Ugarsku (i Hrvatsku). Sveti Otac je uz to poslao Ivana Kapistrana u Ugarsku sa zadaćom organiziranja kršćanske vojske. Obranu Beograda predvodio je Hunyadijev šurjak Mihály Szilágyi sa sedam tisuća branitelja, dok su Hunyadi s daljnjih deset tisuća branitelja te Kapistran s dvadeset tisuća vojnika zadali napadačima završni udarac. Kršćanska je vojska obranila grad, a time je daljnji prodor Osmanlija prema Ugarskoj zaustavljen i odgođen na skoro sedamdeset godina.

Vladavina kralja Matije i urota protiv njega

Janko Hunyadi je umro tri tjedna kasnije. Na samrti je povjerio svoje sinove na skrb Ivanu od Sredne, koji je tako postao dionikom borbe za Hunyadijeve posjede između njegova nasljednika Ladislava Hunyadija i protivnika. Počelo je ubojstvom Ulrika Celjskoga, nakon čega je 14. ožujka 1457. smaknut Ladislav Hunyadi. S obzirom na to da je Ivan od Sredne pripadao najbližemu krugu obitelji Hunyadi, kralj Ladislav V. ga je 1457. dao uhititi. Za vrijeme dvomjesečnoga zatočeništva u Ostrogonu proširila se glasina da se vladajući krugovi ne usude ubiti ga, ali će ga izglednije-

ti do smrti. Njegovi prijatelji, napose Aeneas Sylvius, poduzeli su mnoge korake da oslobode biskupa, pa je i sam Papa podigao glas u korist Ivana od Sredne, šaljući dva pisma kralju Ladislavu. No, prije nego što su pisma stigla do kralja, Ivan od Sredne je oslobođen. Ladislav V. se na putu za Beč zaustavio u Ostrogonu te je osobno oslobodio varadinskoga biskupa i vratio ga na biskupski stolac. Prema Bunyitaju, tom prigodom kralj mu je navodno kazao da je u u Budimu morao postupati onako kako su mu magnati naložili, ali „sada činim ono što mi duša želi“ (Bunyitay 1883, 276-277). Ivan od Sredne se potom povukao u Varadin. Odlučio je ne baviti se politikom (što mu je i preporučeno), nego se posvetiti pastirskoj djelatnosti, a u slobodno vrijeme znanosti. Papa ga je 1459. (zajedno s varadinskim kaptolom i svećenstvom) izuzeo od jurisdikcije kalačkoga nadbiskupa, ugarskoga primasa i apostolskih nunciata, pa je tako bio neposredno podložan Svetome Ocu (Bunyitay 1883, 279).

Jankov drugi sin Matija Hunyadi (Korvin) je kao talac dospio u Beč i Prag gdje je povjeren Jurju Podjebradu. Kada je kralj Ladislav V. iznenada umro 22. studenoga 1457., Hunyadijeva je stranka željela ustoličiti Matiju Korvina. Uz potporu Ivana od Sredne i Mihály Szilágyija Matija je u siječnju 1458. proglašen kraljem, nakon čega je varadinski biskup požurio u Prag kako bi ga oslobodio iz ruku Jurja Podjebrada. Dopratio ga je natrag u Ugarsku, a 1463. je nakon četvrtoga putovanja u Beč, napokon (poslije 24 godine) donio Svetu krunu u zemlju. Kralj Matija je tom krunom okrunjen 29. ožujka 1464. te je potom toplim riječima zahvalio Ivanu od Sredne za sve njegove zasluge i odanu službu, kao i za sudjelovanje u ratovima, bilo osobno, bilo šaljući vojsku. Za nagradu je njemu i nasljednicima mu dodijelio nasljednu čast velikoga župana Biharske županije („kako njegova vrlina ne bi ostala bez nagrade i zahvalnosti koje zavrjeđuje“), imenovao ga je za svoga kancelara i povjerio mu je brojne važne dužnosti. Uz to je u veljači 1465. postao ostrogonski nadbiskup i ugarski primas (Božanić-Kisić, Božić 2013, 227-241). Podigao je veličanstvenu palaču u Ostrogonu, utemeljio je galeriju i knjižnicu. Financijski je podupirao znanost i umjetnost, a značajno je utjecao i na to da je kralj Matija na svome dvoru okupio brojne umjetnike iz Ugarske i Dalmacije. Kralju je bio ne samo odgajatelj, nego i pouzdanik, savjetnik, suradnik i provoditelj odluka. No, njihovi dobri međusobni odnosi narušeni su kada je Matija na Papin poticaj krenuo u vojni pohod u Češkoj. Pritom je propisao teške namete prelatima, određujući im visoke poreze, a primasu je uskratio prihode od kovnice novca. Nije se obazirao na njegov prosvjed, dapače, vidljivo ga je zapostavio. Zbog toga su urotnici uspjeli privoljeti Ivana od Sredne na svoju stranu. Protiv kralja su bili Ivanov nećak pečuški biskup Ivan Česmički (*Janus Pannonius*), zagrebački biskup Osvát Laki Thuz, bivši slavonski ban Rajnald Rozgonyi, *tavernikalis* Imre Szapolyai i još neki velikaši, koji su smatrali pogrešnim rat koji je kralj vodio u Češkoj uz zapostavljanje obrane od osmanlijske opasnosti. Ostrogonski nadbiskup je bio nezadovoljan i time što je opao njegov utjecaj na kralja. Urotnici su na ugarsko prijestolje pozvali poljskoga prijestolonasljednika Kazimira IV. (Svetoga, 1447. – 1492.), koji je kasnije izabrao djevičanstvo i posvećeni život. Umro je u dobio od 26 godina. Svetim je proglašen 1602. Zaštitnik je mladeži te Litve, Poljske, mladeži, kraljeva, prinčeva, samaca i neženja.

Kralj Matija je u vrijeme urote boravio u Češkoj, ali je za nju odmah saznao i ugušio ju je za dva mjeseca (u srpnju 1471.). Desetorica prelata i 36 magnata prešlo je na njegovu stranu. Premda mu je poljski kralj objavio rat i 29. listopada stigao do utvrde u Sárosu, ondje ga je dočekalo tek nekoliko ugarskih plemića. *Janus Pannonius* je u studenom pustio poljske postrojbe u svoju tvrđavu u Nitri, no one su se nekoliko tjedana kasnije predale. Bolesni pečuški biskup i veliki pjesnik se zatim sklonio kod zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza na Medvedgradu, gdje je umro 27. ožujka 1472. godine. Pokopan je u samostanskoj crkvi u Remetama. Ivana od Sredne je kralj u Ostrogonu izolirao i odsjekao od veza s ostalim urotnicima, a zatim se 19. prosinca pomirio s njim. No, 1. ožujka 1472. je dao nadbiskupa uhvatiti i zatvoriti u Višegradu. Mjesec dana kasnije je pušten, ali je u Ostrogonu stavljen pod nadzor svoga suparnika egerskoga biskupa i kasnije nasljednika János Beckensloera. Tamo je i umro 8. kolovoza iste godine. Matijin novi glavni savjetnik postao je Lovro Iločki kojega je za nagradu imenovao bosanskim kraljem.

„Vitezova“ politička gledišta

Odgojen u centraliziranoj Sigismundovoj kancelariji, Ivan od Sredne je postao samostalno misleći političar, koji nastojao osigurati učinkovito vladanje. Zbog toga se trsio stvoriti uvjete za slamanje feudalnoga partikularizma i koncentraciju vlasti u vladarovim rukama. Želio je da pojedine upravne sektore vode od kralja imenovani plemići, a da poslove obavljaju dobro obučeni službenici. Ovu je zamisao zastupao kao regentov najbliži suradnik (od 1446. do 1452.), a 1453. je kao tajni kancelar radio na učvršćivanju Ladislavljeve kraljevske vlasti (Pálosfalvi 2008, 24). U siječnju 1454. je pred Ugarski sabor podnio plan preustroja vlasti s ciljem da skrb o financijama preuzmu od kralja izabrani službenici, što se navodno Janku Hunyadiju uopće nije svidjelo. Isto tako je 1455. uskratio pečatom i prisegom potvrditi savez koji su u Juru (*Győr*) zaključili i svojim pečatima i prisegom potvrdili velikaši te ga poslali Ladislavu V. U pisanoj ispravi je doduše, stajalo da je cilj saveza zastupati kraljeve i državne interese, ali je ipak je njegova bit bila konzervirati njihovu snažnu poziciju u odnosu na vladara, a to je značilo ograničavanje njegove vlasti. Ivan od Sredne je to prepoznao, pa jedino on od svih sudionika nije potvrdio taj savez pozivajući se na to da je on kancelar (Isto). Jamačno je prilikom Matijina stupanja na prijestolje vidio trenutak u kojemu može realizirati svoje zamisli o modelu vladanja. Premda nije imao formalnu funkciju, ipak je u početku on stajao iza kraljevih vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih odluka. I vraćanje Svete krune i rješavanje prilika u Zagrebačkoj biskupiji su vjerojatno njegove zamisli. Poslije Matijine krunidbe 1464. Ivan od Sredne je dobio položaj glavnoga i tajnoga savjetnika, a osim toga je postao nasljednik preminuloga Dénesa Szécsija na stolici ostrogonskoga nadbiskupa. No, uskoro su se pojavile napetosti u odnosu prema kralju. Dvojbu oko toga je li razlog tomu osobne ili načelne naravi, Tamás Pálosfalvi rješava zaključkom da je vjerojatno riječ o načelima. Primjećuje da je upozoravajući znak narušavanja njihovih odnosa bila činjenica kako kralj za naslov kardinala nije predložio ugarskoga primasa Ivana od

Sredne, nego kalačkoga nadbiskupa Várdaija, koji je bio drugi u hijerarhiji ugarskih prelata. Iako je ostrogonski nadbiskup u početku podupirao Matijine planove prema Zapadu, nije se mogao pomiriti s njegovim zapostavljanjem obrane južnih granica i prepuštanja Slavonije turskim osvajanjima. Uključio se u urotu protiv kralja i poslije njenoga gušenja dospio u njegovu nemilost.

Crkvena djelatnost

Ivan „Vitez“ je kao varadinski biskup uspješno upravljao svojom biskupijom. Od brojnih njegovih djelatnosti osobito se izdvaja jubilejska 1450. godina. Janko Hunyadi je, naime, uočio da banderiji koje su financirali kralj, vazalne kneževine, feudalni gospodari, prelati i županije nisu dostatni za obranu države, a nisu ni dobro obučeni. Zbog toga je kanio uvesti plaćeničku vojsku, za što međutim, nije bilo novaca. Jubilarne Crkvene 1450. godina se pokazala kao dobra prigoda za prikupljanje novca.

Katolička Crkva je u prigodi velikih svečanosti davala izvanredne pogodnosti vjernicima koji su hodočastili u prošteništa ili Crkve, davali milostinju itd. Pape su proglašavale jubilej svakih stotinu ili pedeset godina onima koji su hodočastili u Rim na grob apostola. S obzirom na to da se u jubilarnoj godini moglo računati i na dolazak velikoga broja vjernika iz Ugarske, Ivan od Sredne je planirao zamoliti od pape dopuštenje da svi vjernici koji hodočaste u Stolni Biograd ili Veliki Varadin na grobove svetih ugarskih kraljeva, te daju milodare za vojne pohode protiv „pogana i nevjernika“, dobiju isti opći oprost za grijehе, kao i oni koji hodočaste u Rim (Fraknói 1879, 72-73). Papa Nikola V. nije udovoljio sličnim molbama francuskih i španjolskih kraljeva, ali je prihvatio gubernatorovu zamolbu. U dvije bule izdane s nadnevkom 12. travnja Ugarsku (i Hrvatsku) je nazvao predziđem kršćanstva i odredio da prelati i magnati, plemstvo i vojnici koji hodočaste grobovima ugarskih svetih kraljeva ispovjede se, pričeste i daju milodar, dobiju sve pogodnosti koje prate jubilejsku godinu. No, niže svećenstvo, građanstvo i kmetove bula nije ni spomenula, pa se gubernator novim pismom obratio Svetom Ocu moleći da se krug proširi i na njih, koji je prihvatio njegovu molbu, a usto je odredio neka se oprost da svim državljanima u bilo kojoj prvostolnici u zemlji (Isto, 73-74). Ivan od Sredne je prema tome imao goleme zasluge da se iznos prikupljen u Ugarskoj tijekom jubilarne 1450. godine iskoristi za troškove obrane od Osmanlija (Bunyitay 1883, 274).

No, njegovi odnosi sa Svetom Stolicom nisu uvijek bili besprijekorni. Razlog povremenih nesuglasica uglavnom je vezan uz činjenicu da su Janko Hunyadi i Ivan od Sredne uvijek pred očima imali interes Ugarske. Pri tome se Ivan od Sredne borio za prava i slobode svoje crkvene pokrajine, a gubernator i staleži su nastojali spriječiti da se imenovanja na crkvene funkcije obavljaju bez njihova sudjelovanja (Kardos 1955, 108). Prvi prijedor dogodio se u proljeće 1449. kada je Papa imenovao pavlinskoga redovnika Bálinta Kapusa za prepošta samostana u Dömösu. Taj je samostan još od Sigismundova vladanja stajao prazan, a navedeni redovnik je kanio u njemu nastaniti pavline. No, gubernator je držao da pravo imenovanja pripada njemu, dakle državi, a ne papi. Zbog toga je imenovanje proglasio nevažećim te je uz

suglasnost državnoga vijeća čast prepošta dao ostrogonskom kanoniku i glavnome bilježniku kraljevske kancelarije Istvánu Bothosu (Karácsonyi 1915, 44-45). On je u vrijeme kralja Sigismunda u kancelariji radio uz Ivana od Sredne, a zajedno su pratili kralja na inozemna putovanja. Pored toga je Ivan kod kralja Vladislava posredovao za Bothosevo imenovanje za glavnoga bilježnika, kao i da mu se dodijeli ostrogonski posjed prepozita Svetog Tome. Otac Bálint Kapus nije ustuknuo pred rivalom, nego se požalio Rimu, pa se razvila vrlo živa diplomatska aktivnost dviju strana. Papa nije želio odlučiti protivno želji Ugarske, pa je potvrdio Bothosa, dok je Bálint Kapus kasnije od kralja Matije dobio benediktinsku opatiju u Bakonyju (Kardos 1955, 108-109; Fraknói 1879, 67).

Prijepor je izbio i oko popunjavanja mjesta zagrebačkoga biskupa. Naime, biskup Ivan je umro 1433., ali njegova nasljednika nisu imenovali ni kralj Sigismund, ni Albert. Kraljica Elizabeta je na to mjesto imenovala zagrebačkoga dekana Benedikta Zólyomija koga je potvrdio i Eugen IV., dok je nasuprot tome Vladislav zagrebačkim biskupom imenovao kninskoga biskupa Dimitrija Čupora. Pitanje biskupskoga imenovanja postalo je još jednom temom u sukobima dvojice najjačih velikaša, Hunyadija i Celjskih. Ovi potonji su bili uz Zólyomija, dok je Čupora kao osobnog prijatelja Ivana od Sredne podupirao Janko Hunyadi. Gubernator je u jesen 1446. poručio Svetoj Stolici kako jedino Čupora može prihvatiti za zagrebačkoga biskupa. Slijedom toga je papa potvrdio Čupora, a Benedikta je premjestio na čelo Kninske biskupije. Kada je Nikola V. sjeo na stolicu Svetoga Petra, Zagrebački kapitol ga je zamolio da povuče prethodnikovu odluku, jer se biskup Benedikt nikada nije složio s premještajem. Gubernator je u rujnu 1448. uputio papi novi podnesak u korist biskupa Dimitrija. Sveti Otac se s ciljem donošenja najbolje odluke posavjetovao s Ivanom od Sredne, koji je u svome odgovoru bio objektivan. O biskupu Benediktu je izrazio uvjerenje kako je znanstveno potkovan, a o njegovu životu i moralu nije znao ništa, jer se dugo nisu vidjeli. O Čuporu je istaknuo da je plemeni-tija roda i uživa veći autoritet, ali ga nije obasuo pohvalama. Premda su gubernator, staleži i plemstvo željeli njega na biskupskoj stolici, Ivan od Sredne nije Papi predložio niti jednoga od dvojice kandidata, nego ga je zamolio neka potvrdi onoga koga ocijeni vrjednijim (Fraknói 1879, 68-72). Papa je 28. travnja 1451. Čupora imenovao zagrebačkim, a Zólyomija kninskim biskupom. No, Čupor nije mogao preuzeti biskupsku čast, jer je Zagrebačku biskupiju – uz zaštitu Celjskih – do svoje smrti 1454. vodio Benedikt Zólyomi (Isto, 72-73).

Treći prijepor Hunyadija (pa tako i Ivana od Sredne) s Rimom bio je vezan uz ispražnjeni stolac kalačkoga nadbiskupa (1448.). Gubernator je kanio nadbiskupom imenovati krakovskoga dekana Nikolu Lasockija, koji je godinama vodio ugarske crkvene i političke poslove pred rimskom kurijom. No, Lasocki nije prihvatio ponuđeno mjesto, pa je Hunyadi odlučio u Kalaču premjestiti erdeljskoga biskupa Mátéa Bácsija, a na njegovo mjesto imenovati Lasockija. Papa je potvrdio ovo imenovanje, ali je Lasocki želio dobiti biskupiju u rodnoj Poljskoj. U međuvremenu je pretenzije za nadbiskupskim imenovanjem pokazao izabrani bosanski biskup Rafael Herceg,

za što je dobio potporu i na Saboru i u Rimu.³ Rafaela Hercega je Bosanski (đakovački) kaptol izabrao 10. studenoga 1444. za svoga biskupa, a uz to je od 1440. bio član državnoga sabora. Premda je i osobno sudjelovao u boju kod Varne, nije uživao Hunyadijevo povjerenje, čak mu ni erdeljsku biskupiju nije želio povjeriti. Dapače, 25. lipnja 1449. Hunyadi je papu zamolio da erdeljskoga biskupa premjesti u Kalačku nadbiskupiju, te da uz dekana Nikolu erdeljsku biskupiju vodi i velikovaradinski kanonik i kancelarijski glavni bilježnik Vinko. Sveti Otac je premjestio Mátéja Bácsiya u Kalačku nadbiskupiju, Nikola Laoscki je dobio biskupiju u Poljskoj, ali je umjesto kanonika Vinka za erdeljskoga nadbiskupa želio imenovati vackoga biskupa Petra. Tražio je Hunyadijev pristanak za to imenovanje (Isto, 73-77). Gubernator je rješavanje toga pitanja prepustio Ivanu od Sredne, kao i problem nastao u svezi nadbiskupskoga imenovanja. Naime, Bácsi nije htio prihvatiti nadbiskupsku čast, s čime se pak Hunyadi nije htio pomiriti. Ivan od Sredne je zamolio papu neka privoli erdeljskoga biskupa na prihvaćanje nadbiskupske časti. Istodobno je Svetoga Oca uvjerio kako gubernator prihvaća premještanje vackoga biskupa u Eredeljsku biskupiju, i imenovanje kanonika Vinka za vackoga biskupa. No, uskoro je poljski kralj osporio Lasockijevo imenovanje, pa su Hunyadi i Ivan od Sredne Papi podnijeli nove prijedloge. Samo nekoliko mjeseci kasnije umro je dekan Lasocki, a kako Bácsi nikako nije želio prihvatiti upravljanje nadbiskupijom, ona je uz privolu državnoga vijeća ponuđena biskupu Péteru. Ovaj se tek ustoličio u stolicu erdeljskoga biskupa, ali je poslije dužega promišljanja ipak prihvatio nadbiskupsko imenovanje. Još prije nego što je stigla papinska bula, nadbiskup je umro, a Hunyadi je morao pristati na imenovanje Rafaela Hercega (31. kolovoza 1450.). Papinsku bulu je dobio tek 1454., a kada je dvije godine kasnije umro (28. travnja 1456.), na čelo Kalačke nadbiskupije je na preporuku Ivana od Sredne imenovan ostrogonski kanonik István Várdai, s kojim je također svojedobno surađivao u kraljevskoj kancelariji (Isto, 78-80).

Ivan od Sredne uveo red i u Zagrebačku biskupiju, koja je od 1433. bila bremena problemima. Naime, kninskoga biskupa Dimitrija Čupora je još kralj Vladislav imenovao zagrebačkim biskupom, opata Tamása Debrentheija je imenovao Ladislav a potvrdio Papa, ali je uz pomoć moćnoga Ulrika Celjskoga na biskupski stolac pretendirao i radmansdorfski župnik Božidar. Njihovo natjecanje iskoristili su velmože te su jedan za drugim otkidali biskupijske posjede, čime su doveli u opasnost sigurnost zemlje i teško narušili i kraljev i crkveni autoritet. Kralj Matija je, vjerojatno na Ivanov poticaj, kanio Čupora zadržati na čelu biskupije, ali su i kralj i njegov

³ Bio je potomak obitelji Herceg Sečujski (*Szekcsői Herceg, Hercegh de Zekchew*) iz Baranjske županije. Začetnik te obitelji je Petar I. „Herceg“ (spominje se od 1310.), ali su već i njegov otac Henrik (umro 1309. ili 1310.) i stric Ivan posjedovali tvrđavu *Köszeg* (ili *Kisköszeg*, što je mađarski naziv Batine) na Dunavu, po kome je ova osamostaljena grana Gisingovaca dobila pridjevka *Köszegei*. Kasniji bodroški župan Petar I. je 1339. dobio i druge posjede u Baranjskoj i Županiji Tolna. Jedan od njih je bio i utvrda *Szegcső* ili *Szekcső* (Sečuj, danas *Dunaszekcső*) u koju su se on i njegovi potomci preselili, pa od tada nose prezime *Szekcsői*, odnosno hrvatski Sečuj. Posjedovali su veliki dio današnje hrvatske Baranje (Prekodravlja) uključujući i selo *Herceg-Szóllós*. Kada je Prekodravlje 1918. ušlo u sastav Kraljevine SHS, posrbljeni su dotadašnji mađarski nazivi mjesta. Ne znajući da se u nazivu *Herceg-Szóllós* radi o vinogradima obitelji Herceg, „autori“ su naselje prozvali Kneževi Vinogradi.

savjetnik uvidjeli da on nema snagu nužnu za uspostavljanje reda u biskupiji. Zato je kralj poželio da Ivan od Sredne preuzme Zagrebačku biskupiju, a Čupor neka ga naslijedi u Velikom Varadinu. Dakako, Ivanu se nije išlo iz bogate Varadinske biskupije u siromašnu i nesigurnu Zagrebačku, ali su 1462. i kralj i Sabor te naposljetku i car Friedrich bili za Ivanovo imenovanje na čelo Zagrebačke biskupije. On je još prije Papine potvrde otputovao u Zagreb i počeo sređivati tamošnje prilike. Sveti Otac je, međutim, odbio potvrditi ovo imenovanje, pa je Ivan zamolio dopuštenje za povratak u Varadin. Udovoljeno mu je, ali tamo nije ostao dugo, jer je vremesni ostrogonski nadbiskup kardinal Dénes Szécsi 1. veljače 1465. umro, pa je kralj za njegova nasljednika već 16. veljače 1465. odredio Ivana od Sredne. Papa ga je na toj dužnosti potvrdio 11. svibnja (Isto, 280). Ostrogonski nadbiskup je ostao do smrti 11. kolovoza 1472. Obnašao je i funkciju komendatora opatije u Szekszárdu (1470.) te kraljevskoga kancelara od 25. veljače 1471. do 8. ožujka iste godine. Papa Pavao II. ga je kanio imenovati kardinalom, ali je umro, a njegov nasljednik Siksto IV. to nije potvrdio. Na mjestu kancelara ga je 17. rujna 1471. naslijedio Gábor Rangoni, funkcija tajnoga kancelara ostala je nepopunjena do 1479., a privremeno i mjesto ostrgonskoga nadbiskupa. Na to je mjesto 24. travnja 1474. imenovan Beckensloer.

Humanist Ivan „Vitez“ od Sredne

Ivana od Sredne pod prezimenom Vitez naziva se „ocem mađarskoga humanizma“. Premda je imao sjajnu crkveno-političku karijeru ipak je, napose u kulturnim krugovima, ostao upamćen kao jedan od najznačajnijih predstavnika humanizma i renesanse zajedno sa slavnim humanistima iz Sigismundove kancelarije kao što su Vergerio, Aeneas Sylvius Piccolomini, Sanoki i dr. Ne samo što je čitao, nego je i proučavao i vlastoručnim zabilježkama komentirao brojne kodekse iz njegove slavne knjižnice i to kako antičke autore ili crkvene oce, tako i pisce humaniste. Najviše je volio čitati radove svetoga Lea, svetoga Hieronima i Tertulijana, ali i knjige iz područja prirodnih znanosti, a napose zvjezdoznanstva. Imao je zvjezdarnicu u Varadinu (Isto, 282-283). Bio je povezan s humanistima iz drugih zemalja, mnogima je bio mecena, pa su mu posvećivali svoje radove, a neke od njih je pozvao i u svoje dvore. Ostrogonsku tvrđavu je učinio središtem renesansne kulture, o vlastitom je trošku 1467. ustrojio sveučilište Academia Istropolitána u Požunu s četiri fakulteta (današnje sveučilište u slovačkoj prijestolnici).

U dva je navrata pokušao otići na studij u Italiju, ali je 1444. onemogućen na putu, a 1451. je odustao od studiranja „latinskih i grčkih znanosti“ na nekom od talijanskih fakulteta, jer mu je Janko Hunyadi obećao i osigurao mjesto velikovaradinskoga biskupa. Tako nikada nije otišao u Italiju, ali je zato na školovanje tamo slao svoje rođake, među kojima je najpoznatiji nećak mu Ivan Česmički, „naš Ivan“ kako ga je sam nazivao (Gerezdi 1964, 220). Skrbio se i za svoga „zemljaka“ hrvatskoga kroničara Pavla Ivanića, rodnom iz Ivanić-Grada, svećenika i arhidakona Zagrebačke biskupije. Varadinski biskup ga je pozvao za suradnika, pa je nosio počasni naslov rektora Oltara sv. Pavla. Uz biskupovu potporu, imenovan je 1445. notarom,

a 1448. protonotarom kraljevske kancelarije. Velike su mu zasluge za prikupljanje biskupovih pisama, a ujedno je napisao i bilješke o povijesti Varadinske biskupije (1445. – 1451.). Ivan od Sredne je autor prvoga mađarskoga humanističkoga opusa nazvanoga Knjiga pisama (*Leveleskönyv*) (Földesi 2008, 3-7). Ova zbirka je nastala tako što se Pavao, tajnik u kraljevskoj kancelariji 1445. godine obratio svome bivšem šefu Ivanu „Vitezu“ s molbom da prikupi i u jednoj knjizi izda ona pisma koja je kao pronotar pisao papi i europskim vladarima u razdoblju od 1440. do 1444. godine. Bila je to korespondencija koja se odnosila na otpor Osmanlijama, traženje pomoći za tu borbu itd. Navedenom tajniku Pavlu i drugim djelatnicima kancelarije su ta pisma imala biti od pomoći u radu, ali su trebala ostati sačuvana i budućim naraštajima. Izdavanje takovih pisama nije bilo neuobičajeno. Postojalo je još od antičkih vremena (Ciceron, Plinius, Seneca, Symmachus, Hieronymus), ali je postalo osobito popularno u 15. stoljeću (Petrarca, Coluccio Salutati, Gasparino da Barzizza, Poggio Bracciolini, Francesco Filelfo, Leonardo Bruni, Enea Silvio Piccolomini itd.) (Boronkai 2001). Ivan od Sredne je u tadašnjim kriznim političkim prilikama izbjegao udovoljiti ovoj zamolbi, ali je 1448. prihvatio ponovljeni prijedlog koji je podnio spomenuti Pavao, tada već kao protonotar kancelarije. Zbirka pisama pripremljena je u biskupskoj rezidenciji u Velikom Varadinu 1451. godine, vjerojatno na poticaj *Janusa Pannoniusa*, koji je početkom te godine boravio kod svoga ujaka. Prikupljena pisma, odnosno njihove nacрте, prepisao je i uredio biskupov prijatelj i suradnik Pavao Ivanić zajedno sa svojim suradnicima. Jamačno je biskupija imala radionicu za prijepis rukopisa u kojoj su djelovali i kaligrafi i minijaturisti koji su za nadbiskupa prepisivali različita djela iz geometrije, astronomije, matematike i drugih prirodoslovnih znanosti. Zbornik sadržava 78 pisama napisanih u razdoblju od 1445. do 1451. Ona su službenoga, diplomatskoga karaktera, izuzev šest epistola (Gerezdi 1964, 220-221). Čak pedeset pisama je napisano po nalogu i u ime Janka Hunyadija, uglavnom u vezi Osmanlija. Valja istaknuti Ivanove pisane govore, među kojima se kao *opus rhetoricum* izdvaja onaj održan 25. ožujka 1455. na kongresu u Bečkom Novome Mjestu. To pismo je kao orator ugarskoga izaslanstva predao caru Friedrichu. S obzirom na to da je glavna tema kongresa bila zajednički nastup protiv Osmanlija, odnosno prikupljanje pomoći za protuosmanlijsku borbu, Ivanov je govor bio prožet ohrabivanjem protiv Osmanlija (*oratio cohortatoria contra Thurcos*). Takav vid humanističke retorike bio je u modi u vrijeme nadiranja Osmanlija i njihova zauzimanja europskih zemalja, a napose nakon pada Carigrada. Ivanov govor slijedio je uobičajenu konstrukciju takovih govora temeljeći se na tri stožerne tvrdnje, naime da je rat protiv Osmanlija „svet, neodgodiv i potreban“. Početak govora sadržavao je *captatio benevolentiae*, dakle, ohrabivanje, a iza toga je slijedilo upozoravanje na nemilosrdnost Turaka, oslikavanje patnji pokorenih naroda, napose Grka, te naglašavanje osmanlijskoga protukršćanskoga držanja i velike opasnosti koju znače za kršćane (Isto). S obzirom na to da su europski narodi bili složni u potrebi obrane od Turaka, zbog toga je pogodna trenutak za pokretanje rata, jer bi odgađanje moglo još više osnažiti samopouzdanje Osmanlija. Rat je nužan, jer se sultan neće zadovoljiti samo osvajanjem Ugarske, nego će htjeti osvojiti cijelu

Europu i postati svjetska sila. Zbog toga je Ivan zamolio pomoć europskih država, jer bez nje se Ugarska neće uspjeti obraniti, a niti pomoći drugima. Ako bi pak uslijedila katastrofa te kršćane pogodi sramota, onda će poslije Ugarske Osmanlije doprijeti i do drugih država koje se ustručavaju pružiti pomoć. Ivanovo pismo istraživači drže jednakovrijednim pismima tadašnjih najboljih europskih humanista i to kako po stilu, biranoj latinštini, tako i po uporabi retoričkih figura i ukrasnih pridjeva itd. (Isto). Zbog toga su to pismo prepisivali, čitali i oponašali. „Vitezovi“ kičeni i retorički uzorni govori kasnije su služili kao modeli govornišva. U prvom govoru, održanom 23. ožujka, istaknuo je da caru nitko od kršćanskih vladara nije ravan po dostojanstvu, te da je njegov zadatak braniti cijeli kršćanski svijet. U petom pismu iz zbirke Janko Hunyadi (nadnevak je: „predzadnjega dana studenoga godine Gospodnje 1445.“) ponavlja zamolbu papi Eugenu za pomoć protiv Turaka (Boronkai, 2001). U 26. pismu u ime regenta Janka („u Budimu, predzadnjega dana svibnja godine Gospodnje 1448.“) zahvaljuje papi Nikoli, „Eugenovom nasljedniku“ na dobroćinstvu i pomoći protiv Turaka (Isto).

Naposljetku, spomenimo i 32. „žalobno pismo“ napisano po povratku s bojnoga polja dekanu Nikoli o „porazu pretrpljenom od Turaka“ (Isto). U njemu ga se upozorava da ne padne pod utjecaj katastrofičnih glasina, te ga se pokušava donekle utješiti. Napominje da je vojska „dva dana prije isteka rujna pred tvojim očima“ krenula od Dunava i sukobili su se u boju kakvoga nije bilo. „Ako se pred tobom smijemo pohvaliti osobno, onda to mogu biti samo vlastite slabosti i patnje kojih ima u izobilju... Međutim, tješi nas da smo to pretrpjeli zbog vjere i uvjerenja u kojemu smo odlučni ne popustiti čak ni pred oružjem i smrću. Dok smo hrabri, dotle je i moguće promijeniti i sudbinu... Dok živimo nećemo se smiriti, ako ne uzvratimo neprijatelju ili nas on poubija.“ U nastavku pisma moli Nikolu neka se potruži ishoditi im pomoć. Završavajući kaže neka ih dekan preporuči Svetom Ocu i Svetom kolegiju uvjeravajući ih da stanje nije toliko opasno kako se to u vijestima prenosi.

Zaključak

Ivan (Vitez) od Sredne znamenita je osoba hrvatsko-mađarske povijesti. Kao državnik, prelat i humanist postao je široj javnosti poznat potkraj 19. stoljeća kada je o njemu napisana monografija, a zatim su 1876. na izložbi Narodnog muzeja i državne knjižnice *Széchenyi Országos Könyvtár* prikazane knjige iz njegove knjižnice. O njezinu postojanju se do tada jako malo znalo, za razliku od knjižnice *Bibliotheca Corviniana*, koja je bila poznata još od 16. stoljeća i smatra se najznačajnijom mađarskom bibliotekom iz razdoblja renesanse.

Ovaj slavonski plemić služio je kralju i njemačko-rimskom caru Sigismundu Luksemburškom i kraljevima Albertu, Vladislavu Jageloviću i Ladislavu V. te Matiji Korvinu, odnosno gubernatoru Janku Hunyadiju. Obnašao je najviše položaje u crkvenoj (bio je ostrogonski nadbiskup i ugarski primas, a prije toga varadinski biskup) i upravno-političkoj vlasti. U vrijeme kralja Matijaša nakratko je postao najmoćnijim političarom u državi. Utjecaj mu je opao kada je Matija počeo vlast

koncentrirati u svojim rukama, pa je Ivan od Sredne uz svoje istomišljenike pokušao zavjeru protiv kralja koju je kralj brzo ugušio. Ostrogonski nadbiskup je potpuno onemogućen u svom djelovanju te je vrlo brzo poslije urote umro.

Danas se Ivan od Sredne najčešće spominje kao humanist, a njegova zbirka pisama (kodeks je vlasništvo bečke Nacionalne knjižnice) smatra se prvim mađarskim opusom iz doba humanizma.

Literatura:

- Bélfenyéri, Tamás-János: Vitéz János nagyváradai püspök, esztergomi érsek élete és munkássága (1), U: *Keresztény Szó*. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00146/EPA00939_kereszteny_szo_2013_01_6.html (pristupljeno: 10. svibnja 2018.).
- Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- Bónis, György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971.
- Boronkai: *Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Budapest, 2001. <http://mek.oszk.hu/06200/06214/html/> (pristupljeno: 15. lipnja 2018.).
- Božanić, Snežana – Kisić Božić, Milica: Lice i naličje jednog vladara: Portret Matije Korvina u istoriografskom spisu italijanskog humaniste. (O Ivanu Vitezu od Sredne u delu *Rerum Ungaricarum decades*), *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga XXXVIII, Novi Sad, 2013., str. 227-241. https://www.academia.edu/14503260/O_Ivanu_Vitezu_od_Sredne_u_delu_Rerum_Ungaricarum_decades (pristupljeno: 21. travnja 2018.).
- Bunyitay, Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, Nagyvárad, 1883. <http://mek.oszk.hu/04700/04735/html/53.html> (pristupljeno: 10. svibnja 2018.).
- Csapodiné gárdonyi, Klára: Vitéz János neve. U: *Turul*, 71. god. (1998) 1-2. sz. str. 25-29.
- Engel, Pál – Kristó, Gyula – Kubinyi, András: *Magyarország története (1301–1526)*, Budapest, 1998.
- Földesi, Ferenc: *Csillag a holló árnyékában*. U: Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2008., (izložbeni katalog), str. 3-7. (<http://epa.oszk.hu/00800/00>) (pristupljeno: 20. lipnja 2018.).
- Fraknói, Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Kiadja a Szent István Társulat Budapest, 1879.
- Fraknói, Vilmos: Zrednai Vitéz János prímás származása, U: *Katholikus Szemle*, vol. 2, Budapest, 1888., str. 569-575.
- Gerezdi, Rabán: A reneszánsz kultúra kezdetei Magyarországon. Vitéz János, U: István Sötér (főszerk.): I. kötet - *A magyar irodalom története 1600-ig*. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében. Akadémiai kiadó, Budapest, 1964., str. 206, 210-211, 213-216, 219-222, 223-228, 233, 239, 245, 248, 255, 427. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/i-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-1600-ig-3E/reneszansz-kb-1450kb->

- 1640-35C/a-humanista-irodalom-kialakulasa-379/32-a-humanista-level-es-szo-noki-beszed-3A7/vitez-janos-3AE/ (pristupljeno: 20. lipnja 2018.).
- Karácsonyi, János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Nagyvárad, 1915.
- Kardos, Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest, 1955.
- Klanciczay, Tibor: (ured.), *A magyar irodalom története 1600-ig I.*, U: István Sötér (gl. ured.), *A magyar irodalom története*, Budapest, 1964.
- Kubinyi, András Vitéz János: a jó humanista és rossz politikus, *A magyar történelem vitatott személyiségei*, vol. 2, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2003., str. 7-30.
- Matić, Tomislav: *Ivan Vitez od Sredne – prelat i humanist 15. stoljeća*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017.
- Pálosfalvi, Tamás: A magyarországi humanizmus kezdetei. U: *Historia*, 10, 2008., str. 23-27, na str. 24. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2008-10/Palosfalvi1.pdf>. (pristupljeno: 10. svibnja 2018.).
- Pálosfalvi, Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. U: *Turul*. 86. évf. 1. sz. / 2013. str. 1-16. http://real.mtak.hu/19356/1/Vitezek_u_173211.9315.pdf (pristupljeno: 28. ožujka 2019).
- Pisk, Silvija: *Topografija Garića, Gračnice i Moslavine od 1163. do 1400*. Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
- Pisk, Silvija: *Pavliniski samostan Blažene Djevice Marije i njegova uloga u regionalnoj povijesti*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011.
- Pisk, Silvija: Prilog povijesti srednjovjekovnih pavlinskih samostana: prava i povlastice samostana Blažene Djevice Marije na Gariću (Moslavačka gora), *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 43, Zagreb, 2011., str. 149-186.
- Pisk, Silvija: Plemstvo Križevačke županije i pavlini samostana Blažene Djevice Marije na Gariću – izabrani primjeri, *Cris*, god. XVII., br. 1/2015., str. 108-115.
- Szántó, Konrád: *A katolikus egyház története*, I., Budapest, 1983.
- Teke, Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*, Budapest, 1980.

Summary

The Archbishop of Ostrogon Ivan the Knight of Sredna

Slavonic nobleman Ivan the Knight of Sredna (ca. 1408 - 1472) was a church dignitary diplomat, the originator of humanism and the Renaissance in the territory of the Kingdom of Hungary. His international connections as well as his service, first to kings Sigismund and Albert, then to Vladislav I and Ladislav V and especially to Governor John Hunyadi enabled him to make great progress in his clerical, administrative and political career. During the reign of king Matthias, he briefly became the most powerful politician in the country. When Matthias's power began to take over the power, Ivan's power declined. The attempted plot against the king and the rebellion at the end of 1471 led to his downfall and soon afterwards he died. During

his lifetime he was the Bishop of Varadin (1445 - 1465), the archbishop of Ostrogon and the Hungarian priest (1465 - 1472), protonotary of the royal office and secret royal secretary and adviser. He is the author of the only preserved complete collection of letters in the Kingdom of Hungary from the 15th century. Both Hungarians and Croats assume him as their own, but his work is relevant in the wider European context. Over the past hundred years, numerous scientific papers have been written about him, mostly by the Hungarian authors and lately Croatian historiography has seriously started to pay more attention to him. This paper gives an account of his life course and actions.

Keywords: Ivan (the Knight) of Sredna, Srednjanski family, Križevci County, Diocese of Varadin, Governor John Hunyadi, King Matthias Corvin